

□ مرحوم احمد طاهری عراقی
استاد سابق دانشکده الهیات دانشگاه تهران

۲- مشکلات اقتصادی جامعه و مضایق مالی استادان و محققان، که بسیاری را از محیطهای تحقیقی و علمی جدا کرده و به کارهای دیگر کشانیده است.

۳- مشکلات و نارساییهای دانشگاهها.

تحقیقات علمی عموماً با تحصیلات دانشگاهی پیوند دارد. در دوره تحصیلات عالی اساساً باید آموزش با پژوهش توأم باشد. دانشگاه باید محیطی باشد که، در کنار آموزشهای خاص، ذهن دانشجو به پژوهش، اندیشه، ابتکار، ابداع و آفرینش سوق داده شود. ولی متأسفانه دانشگاههای ما فاقد این خصوصیاتند. واقعیت این است که آموزش عالی تفاوتی اساسی با تحصیلات متوسطه ندارد: آموختن مطالبی است در زمینه‌هایی خاص به همان شیوه دبیرستانی، بی امعان نظر و بحث جدل و تحقیق، در محیطی بسته، که نه دانشجو و نه استاد مجال یا اجازه اندیشه یا ابراز اندیشه و نظر و بحث نمی‌یابد. گذشته از اینها، ابزار تحقیق نیز به نحو مطلوب فراهم نیست. بسیاری از دانشکده‌ها فاقد کتابخانه مناسبی هستند که وسیله تحقیق باشد. کتابها و مجلات علمی داخلی و خارجی، که در سالهای اخیر چاپ شده

تحقیقات علوم اسلامی، مانند دیگر رشته‌های علوم انسانی، در دهه اخیر رشد شایسته‌ای نداشته است. بررسی کتابها و مقالات منتشر شده، و شماراندک آثار تحقیقی برجسته، در این زمینه از روند بسیار کند تحقیقات اسلامی حکایت می‌کند. دو سال پیش از این، حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای، در مراسم کتاب سال، از رکودی که در تحقیقات ادبی و اسلامی به چشم می‌خورد اظهار نگرانی فرمودند، و کمبود آثار اصیل و تحقیقات بدیع در زمینه علوم اسلامی و ادبیات فارسی را تأسف بار شمردند.

واقعیت تأسف بار آن است که از تحقیقات اسلامی در سالهای پیش از انقلاب رسماً تشویق و حمایت نمی‌شد، ولی در سالهای پس از انقلاب، به رغم سیاست کلی دولت در تشویق و ترویج علوم اسلامی، تحقیقات اسلامی رشد محسوسی نکرده است؛ سهل است، در برخی از زمینه‌ها نسبت به سالهای پیش باز پس هم مانده است. عوامل این رکود عموماً عبارتند از:

۱- فقدان جو مناسب برای تحقیقات علمی، به سبب غلبه فضای سیاسی، در سالهای نخست انقلاب و هم در سالهای جنگ تحمیلی.

است، در بسیاری از کتابخانه‌هایافت نمی‌شوند؛ خدمات کتابداری (سرویس کتابخانه‌ها) نیز بسیار ضعیف است، و آنچه هم در کتابخانه‌ها موجود است بدرستی و به نحو مطلوب در اختیار مراجعه‌کنندگان قرار داده نمی‌شود.

پس از این اشارات گذرا و مجمل به مشکلات، اینک پیشنهادهایی که انجام آنها در حدود حوزه اختیارات دانشگاهها است عرضه می‌شود:

۱- دانشگاهها باید به کیفیت تدریس و پژوهش و اعتلای سطح علمی اهتمام جدی مبذول دارند؛ کیفیت باید جایگزین کمیت شود؛ دانشگاهها نباید فقط در پی افزودن شمار دانشجویان و بالا بردن یا بالا نشان دادن شمار دانشجویان باشند؛ برای دوره‌های تحقیقاتی کارشناسی ارشد (فوق لیسانس) و دکتری تعدادی اندک، ولی برجسته و برگزیده، نیازهای علمی و فرهنگی ما را بهتر بر آورده می‌کند.

۲- دانشجویان دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری باید دانشجوی تمام وقت باشند؛ مشغله‌های مختلف و کار و اداره خانواده تناسبی با تحصیل و تحقیق ندارد؛ تحقیق نیاز به فراغت و آرامش دارد؛ به دانشجویان برجسته و مستعد دوره‌های فوق لیسانس و دکتری باید از سوی دانشگاهها و مؤسسات دیگر کمک هزینه تحصیلی داده شود تا آنان بتوانند با فراغت به تحصیل و تحقیق بپردازند؛ در امر برگزیدن دانشجویان و اعطای کمک هزینه باید ملاک و معیار توان علمی دانشجویان باشد نه امور دیگر، مثل معیارهای سیاسی و غیر دانشگاهی؛ و بهتر است امر انتخاب این دانشجویان با نظر (یا حداقل با مشورت) گروهها و هیأت علمی انجام شود، نه مأموران اداری و غیره.

۳- دانشگاهها برای دوره‌های تحقیقاتی فوق لیسانس و دکتری باید افراد مستعد و علاقه‌مند را جذب کنند. دانشگاه باید ضوابط علمی و آکادمیک خاص خود را داشته باشد و از هر گونه اعمال نظر و قدرت مبرا باشد.

۴- تحقیق نیاز به محیط آزاد دارد. دانشگاهها باید محل تعاطی افکار و تبادل آرا باشد تا اندیشه‌ها شکوفا شوند و ثمر دهند. محقق در محیطی می‌تواند تحقیقی برجسته و ارزنده انجام دهد که توان عرضه و ارائه نتایج فکریش را داشته باشد. مسلماً از خود سانسوری، یا در زیر فشارهای مختلف گروهها و جماعات و تشکیلات سیاسی، هیچ اثر ارزنده‌ای نمی‌توان پدید آورد.

۵- به کتابخانه‌های دانشگاهی باید توجه خاص مبذول شود. کتاب باید باسانی در اختیار دانشجو قرار گیرد. گنجینه کتابخانه‌ها باید روز آمد باشد؛ یعنی نه فقط باید انتشارات داخلی را با سرعت تهیه کرد بلکه آثار خارجی را هم باید به تناسب کار فراهم ساخت. محقق باید با تحقیقاتی که در کشورهای مختلف انجام شده و می‌شود آشنا شود تا کارش تکرار مکررات نباشد (و این یکی از معایب عمده و کلی تحقیقات ایرانی است)، و تحقیق را از آنجا آغاز کند که دیگران رها کرده‌اند، یا در راهی گام نهد که دیگران نرفته‌اند تا کار و تحقیقش خدمتی علمی به عالم علم و تحقیق بشمار رود.

بعد از ذکر این مسائل کلی، لازم است که چند مسأله جزئی را، که بالاخص مربوط به تحقیقات اسلامی است، به عرض برسانم:

(آ) تحقیقات اسلامی در ایران تاکنون محدودیت خاصی داشته است. زمینه‌های معدودی از علوم اسلامی مورد تحقیق قرار گرفته است، آن هم در چهار چوب مذهب شیعه یا مرزهای جغرافیایی ایران. امروزه، به مناسبت رسالتی جهانی که جمهوری اسلامی دارد، و تغییر و تحولی که در بینش کلی مردم مسلمان ما پدید آمده و ارتباط و پیوندی که ملت ما با امت مسلمان در همه بلاد و اقالیم یافته است، مقتضی است که تحقیقات اسلامی از آن محدودیتهای پیشین فراتر رود و از پوسته بسته مرزهای جغرافیایی و حدود یک مذهب خاص بیرون آید. در تحقیقات اسلامی، علاوه بر پژوهش دقیق در آنچه مربوط به ایران و مذهب شیعه است، آرا و مذاهب مختلف اسلامی و حیات فرهنگی اقوام و ملل مختلف مسلمان نیز باید ملحوظ گردد و مورد پژوهش قرار گیرد.

(ب) امروزه، بیرون از دارالاسلام، در تعدادی از دانشگاههای اروپا و امریکا و ژاپن نیز تحقیقات اسلامی

انجام می‌شود. این تحقیقات، که سابقه آن به طور جدی و آکادمیک از یک قرن تجاوز می‌کند، با اغراض و اهداف مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، دینی و تبلیغی شروع شده است. ولی آن اغراض و انگیزه‌ها هرچه باشند، برای ما آگاهی از آن تحقیقات به دلایل مختلف ضروری است، هم برای شناختن دستاوردهای علمی و نتایج تحقیقات آنان و هم برای آشنایی با آنچه «دیگران» (اغیار) درباره ما و فرهنگ ما گفته‌اند و می‌گویند.

(ج) در بسیاری از پژوهشهای اسلامی که در ایران انجام شده است دو نقص به چشم می‌خورد: یکی محدودیتهای مذهبی و عدم جامعیت آن است (که در بالا بدان اشاره شد)، و دیگر این که بسیاری از آنها تکراری است. برخی از محققان از تحقیقاتی که در کشورهای اسلامی دیگر انجام شده بی‌خبرند، و در نتیجه کارهایی عرضه میکنند که نه جامع است نه کامل.

برای اجتناب از انجام کارهای مکرر، و برای آشنایی محققان با تحقیقاتی که در کشورهای دیگر صورت گرفته، البته گامهایی برداشته شده است. از سال ۱۳۶۴، که اینجانب به انتشار مجله «تحقیقات اسلامی» پرداخت، یکی از اهداف این مجله را معرفی آثار منتشره در کشورهای دیگر قرار داد. تمامی مقالاتی که در مجلات علمی و شرق‌شناسی و دانشگاهی درباره مطالعات اسلامی انتشار می‌یابد در این مجله معرفی می‌شود؛ بسیاری از کتابها و متون مهمی که در کشورهای عربی و اروپایی بچاپ می‌رسد در هر شماره این مجله شناسانده می‌شود. این اقدام مجله «تحقیقات اسلامی» مورد توجه بسیاری از دانش پژوهان قرار گرفته است و برخی از مجلات نیز از این شیوه پیروی و تقلید کرده‌اند. به هر صورت، این از کارهای مفیدی است که تاکنون انجام شده است، و در پی آن کتابخانه‌های دانشگاهی نیز باید در فراهم آوردن مواد مورد نیاز اقدام جدی کنند.

(د) بخشی مهم از تحقیقات اسلامی را دانشجویان دوره‌های فوق لیسانس و دکتری به هنگام نوشتن پایان نامه انجام می‌دهند، که می‌تواند یکی از مهمترین دستاوردهای علمی باشد. متأسفانه اخیراً با محدود کردن دوره نوشتن پایان نامه مشکلاتی ایجاد شده است. مدت دو سال به هیچ نحو، اصلاً و ابداً و مطلقاً برای نوشتن یک پایان نامه دکتری کافی نیست. این مدت حداقل باید به دو برابر افزایش یابد.

دکتر احمد طاهری عراقی، یکی از برجسته‌ترین ادبا و اسلام‌شناسان امروز ایران، در چهاردهم اردیبهشت ۱۳۷۰ بر اثر عارضه ربوی در تهران درگذشت. او در سال ۱۳۲۲ شمسی در اراک به دنیا آمد. در سال ۱۳۴۲ در رشته زبان و ادبیات فارسی درجه لیسانس گرفت و از سال ۱۳۴۴ تا ۱۳۴۸ در بنیاد فرهنگ ایران به پژوهش اشتغال داشت. از سال ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۵ در مرکز خدمات کتابداری به تحقیقات علمی کتابداری، بویژه در زمینه نظامهای طبقه‌بندی علوم اسلامی، پرداخت. دکتر طاهری در سال ۱۳۵۵ برای ادامه تحصیلات به انگلستان رفت و تا سال ۱۳۶۲ در زمینه مطالعات اسلامی و زبان و ادبیات عربی به تحصیل پرداخت و نزد استادان بزرگی چون «مونتگمری وات»، که از بزرگترین اسلام‌شناسان امروز جهان است، آموزش دید. رساله دکتری او در زمینه ملل و نحل اسلامی بود. در سال ۱۳۶۲ به ایران بازگشت. از سال ۱۳۶۳ همکاری او با بنیاد دایرةالمعارف اسلامی آغاز شد. سردبیری مجله تحقیقات اسلامی، که از انتشارات همان بنیاد است، با او بود. او صاحب چند اثر تحقیقی است که به صورت کتاب یا مقاله چاپ شده و یا هنوز چاپ نشده است.

روحش در جوار رحمت حق آسوده باد.